

References

1. Arkhivni naukovi fondy rukopysiv ta fonozapysiv Instytutu mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. – F.14–2. Naukovi roboty. – Od.zb. 436.
2. Hordynskiy S. Kruk. Pavlos. Mukhyn. Try ukrainski rizbiari / Sviatoslav Hordynskiy. – Miunkhen: Ukrainska spilka obrazotvorchykh myststsv, 1947. – 38 s.+47 l.
3. Keivan I. Narysy z istorii ukrainskoi kultury Knyzhka tretia: Ukrainske obrazotvorche mystetstvo / I. Keivan. – Edmonton: Vydannia Soiuzu ukrainok Kanady, 1984. – 234 s.
4. Keivan I. Ukrainski mysttsi poza Batkivshchynoiu / Ivan Keivan. – Edmonton; Monreal: [B. v.], 1996. – 227 s.
5. Kykta R. Tvorchist Mykhaila Dzyndry: dzherela ta rozvytok plastychnoi kontseptsii / Roman Kykta // Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv. – Lviv, 2017. – Vyp.31. – S.271–284.
6. Krychevska–Rosandich K. Moi spohady / Kateryna Krychevska–Rosandich. – K.: Rodovid, 2006. – 208 s.
7. Lytvynenko Serhii. Skulptor [Statti V. Sichynskoho, M. Hotsiia i M. Ostroverkhyy; Za zah. red. S. Hordynskoho]. – Niu York: [B. v.], 1956. – 36 s.+28 l.
8. Maruniak V. Ukrainska emigratsiia v Nimechchyni i Avstrii po druhii svitovii viini u 2–kh t / V. Maruniak. – Miunkhen: Akademichne vydavnytstvo d–ra Petra Beleia, 1985. – T.1: Roky 1945–1951. – 1985. – 432 s.
9. S. H. Portrety Hryhoriia Kruka / S. H. // Chas. – Fiurt. – Bavariia. – 1947. – Ch.1–2. – Rizdvo Khrystove. – S.4.
10. Savchuk M. I shehe pro Mykolu Mukhina / Mykola Savchuk // Den. – Kyiv. – 2017. – №56–57. – 31 bereznia. – S.13.
11. Svoboda. – Dzherzi Syti; Niu York. – 1966. – Ch.43. – 8 bereznia. – S.4.
12. Svoboda. – Dzherzi Syti; Niu York. – 1973. – Ch.13. – 20 sichnia. – S.3.
13. Solovii Yu. Pro rechi, bilshi, nizh zori: pro mystetstvo, pro myststsv, pro rizne, pro sebe / Yurii Solovii. – Niu–York: Suchasnist, 1978. – 319 s.
14. Stepovyk D. Skulptor Mykhailo Cheresnovskiy. Zhyttia i tvorchist / Dmytro Stepovyk. – K.: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2000. – 224 s.
15. Ukrainski visti. – Novyi Ulm. – 1948. – Ch.76. – 18 veresnia. – S.4.
16. Ukrainski visti. – Novyi Ulm. – 1948. – Ch.81. – 6 zhovtnia. – S.3.
17. Ukrainski visti. – Novyi Ulm. – 1949. – Ch.12. – 13 liutoho. – S.3.
18. Fedoruk O. Plastyka Petra Kapshuchenka / Oleksandr Fedoruk. – K.; Niu–York: Veselka; Vydavnytstvo M. P. Kotsia, 2004. – 280 s.
19. Cheresnovskiy Mykhailo. Retrospektyvna vystavka / Tekst Bohdan Pevnyi. – Niu–York: Ukrainskyi muzei, 1991. – 88 s.
20. Cheresnovskiy Mykhailo. Statti. Spohady. Materialy [Elektronnyi resurs] / Tamara Skrypka uporiadkuvannia i vstupna stattia. – Niu–York: UVAN u SSHa, 2000. – Rezhym dostupu do knyhy: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/lesja/bio/persons/Ch/Cheresnovskiy.html>
21. Yatsiv R. Zaitseve u promeniakh svitovoi slavy / Roman Yatsiv // Den. – Kyiv. – 2017. – №46–47. – 17 bereznia. – S.18.

Podobied O. A., candidate of historical sciences, docent, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), o.a.podobyed@mpu.edu.ua

Ukrainian sculpture in the post-war West Germany

The artistic level of the works of Ukrainian sculptors who worked in post-war West Germany, the researchers define as very high. G. Kruk, S. Litvinenko, M. Mukhin, A. Pavlos continued, started in Ukraine, creative activity; in the emigration the talent of M. Cheresnevsky was revealed, and the works of M. Dzyndra and P. Kapshuchenko showed the further development of Ukrainian sculpture. The intelligentsia took care of the formation of artists from the talented youth, as witnessed by the work of S. Litvinenko's art school. Courses of woodcarvers, initiated by M. Kravchuk, M. Dzyndra and others, aimed to enable Ukrainians to obtain a profession and survive in difficult emigration conditions. Similar motives prompted sculptors to engage in arts and crafts, the most common among which was carving, as well as making dolls; in addition, they worked as stage designers and book designers for books by Ukrainian writers.

Keywords: displaced Ukrainians, West Germany, sculpture, sculpture, portrait.

* * *

УДК 94(477)«1941/1945»:378

Лук'яненко О. В.,

кандидат історичних наук, ст. викладач,
Полтавський національний педагогічний
університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава),
lukyanyenko.ov@gmail.com

Его–документи ПРО ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ ПОЛТАВСЬКОГО ПЕДІНСТИТУТУ ВПРОДОВЖ НІМЕЦЬКО–РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (Ч.3)

Ілюструється буденне життя студентів педагогічного закладу Полтави у часи німецько–радянської війни 1941–1945 рр. Застосування методу контент–аналізу дозволило проілюструвати тлумачення студентами вишу свого місця в окупованому краї та у пост–окупаційний час; виявити мотивацію різних стратегій поведінки молоді в екстремальних умовах. Розвідка написана у межах науково–дослідної роботи кафедри культурології ПНПУ імені В. Г. Короленка «Регіональні виміри повсякденної культури України XVIII–XX століть».

Ключові слова: повсякдення, студенти, німецько–радянська війна, вища педагогічна школа, колабораціонізм, оstarбайтери.

Автобіографічні – студентів виявляються щедрим джерелом вивчення вивченням побуту у кризові часи, коли неповсякденне ставало рутинним, а та й звичні щоденні практики набували іншого забарвлення. Війна нацистської Німеччини з більшовицьким Союзом стала і причиною та тлом таких змін у житті простих громадян у середині ХХ століття. В об'єктив нашого дослідження – вихованці педагогічного вишу Полтави, на основі его–документів яких ми намагаємося відтворити щодення освітан у перехідну добу. Ми уже вдавалися до аналізу різноманітності стратегій поведінки майбутніх педагогів у воєнний час, звернувши особливу увагу на відчуття переслідування та реальний стан речей, а також на політику ухиляння від роботи на німців та від вивезення у Третій Рейх [1]. Тут пропонуємо поглянути на життєві активності тієї частини молодих освітан, котрі були змушені залишитися в Україні і шукали засобів виживання, як могли. Багато з них доповнюють дослідження Віти Ляхно, яка однією з перших подала ґрунтовний аналіз повсякдення українців у Другу світову регіональному та антропологічному вимірах [2].

«Коли на Україну вступили німці, коли вільний український народ побачив на своїй рідній землі зелену нечисть фашистську, коли весь народ стогнав у ярмі німецького рабства, я разом із батьками працювала в полі» [3, арк. 2зв]. Саме такі формулювання найчастіше з'являлися в автобіографіях, коли студенти писали заяви до Полтавського педінституту, повертаючись до його стіни після де–окупації у 1943 р. У такий спосіб молоді люди і визнавали свою фактичну роботу на нацистів у підконтрольних ним структурах, і намагалися передати свій емоційний стан: приреченість, вимушеність та злиденність. Із 1028 опрацьованих нами особових справ випускників повоенного десятиліття, 386 (37,6%) містили згадки про те, що студенти були задіяні на сільськогосподарських роботах у той час, поки йшла війна. Студенти по–різному визначали сферу роботи. Окрім найрозповсюдженішої назви «колгосп» [4, арк. 2], що вже звично звучала для вуха, у документах знаходимо найменування, подані уже за німецьким зразком: громадський двір [5, арк. 2], спільний двір [6, арк. 3], десятки [7, арк. 3] чи польова бригада [8, арк. 2].

Студенти часто опинялися на сільськогосподарських роботах через неспроможність держави вчасно та продумано організувати евакуацію. Молодь не мала змоги виїхати з вишем до Тюмені у вересні 1941 р. Тому часто намагалася втекти від просування Третього Рейху самостійно. Однак, були розвернуті назад. Наприклад, така доля була у студентки І курсу фізмату Таїсії Піддячої, яку повернули до рідного села Степанівна Чутівського району на Полтавщині, де дівчина працювала до нового «вигнання» у 1943 р. Правда, тоді дівчину гнали до Німеччини під час загальної евакуації села. І, вже затримана радянськими військами, вона разом із матір'ю була ... відправлена до с. Якимівка Хмелівського району Кіровоградської області, де була змушена працювати у колгоспі з 18 жовтня 1943 по 20 квітня 1944 рр. Тоталітарні режими діяли однаково [4, арк. 2].

Залучення широкої маси людей різної соціальної та професійної приналежності до роботи на землі у перші дні окупації стало знаковим для Полтавщини. Так, уже в першому ж числі окупаційної газети «Голос Полтавщини» за 26 жовтня 1941 р. нове командування наголосило, що економічні завдання в краї займали перше місце: «Сільське господарство зруйноване, багато хліба лежить в копах, навіть стоїть на полі. Багато його спалено більшовиками при відступі, худоба вигнана з радгоспів і колгоспів, причому значна її кількість загинула в дорозі, сільськогосподарські машини знищені. У селян залишилося дуже мало тяглової сили, потрібної для обробітки величезних просторів українських чорноземів». Саме тому окупаційна влада найперше кинула сили на питання збирання урожаю 1941 р. [9]. Згідно з вимогою німецького командування, місцева влада розпорядилася притягти працездатне населення Полтави до сільськогосподарських робіт з оплатою праці у чітко встановленому розмірі. Згідно з наказом, працездатні чоловіки та жінки віком від 18 до 50 років повинні були з'явитися до міської управи 30 жовтня 1941 року о 8 ранку для відробітків. Особи, які працювали в установах або на підприємствах Полтави, від такої явки звільнялися. Той же, хто не приходив за цим наказом, мав бути покараний відповідно до закону військового часу. Завербовані направлялися в села Полтавського району на збирання врожаю, скиртування хліба, обмолоту та кагатування продукції. Мета такої мобілізації полягала у швидкому десятиденному зборі і схороненні врожаю хліба та інших культур [10]. Зауважимо, що тут мова йшла про мешканців Полтави. Більшість же вихованців Полтавського педагогічного інституту були змушені повертатися до рідних сіл. Тому там питання про те, чи робити на землі, чи не робити, часто просто не стояло. Це було єдине заняття, яке дозволяло вижити.

Намагання ж чимось пояснити свою присутність на полях області в період війни було для студентів виправданням перед вишівською адміністрацією, а не простим фактом біографії. Молодь зазначала, що була змушена піти працювати у громадські двори, аби уникнути участі остарбайтерів. Так, студентка українського відділу Ганна Решітник у такий спосіб декілька разів рятувалися від вигону в Німеччину, кожного разу змінюючи місце роботи [11, арк. 1].

Проте найрозповсюдженішим пояснення були матеріальні труднощі. Прикметно, що абітурієнти ніколи прямо не говорили, що їхні проблеми були викликані

тим, що радянська влада залишила їх напризволяще. Так, студентка фізмату Наталія Шевченко зауважила, що «була змушена працювати на громадському дворі через матеріальні умови у селі Ново-Григорівка Нехворощанського району», наостанок додавши: «хоча до того ніде не працювала» [13, арк. 1]. Натомість про це відверто заявила німецька пропагандистська преса Полтавщини уже восени 1941 р. Одна з мобілізаційних публікацій наголошувала: «Зубожіння народу та його постійне голодування були звичайними рисами радянського життя. Майже повна відсутність необхідних предметів споживання, породні крамниці, виснажені обличчя голодних людей – все це яскраво відбивало «брехливий ріст добробуту мас», про що брехливо щоденно твердила радянська преса. Склепи та крамниці спустошені, підприємства харчової промисловості зруйновані» [12].

Саме страх голоду часто штовхав до співпраці з німцями. Наприклад, першокурсниця Надія Ленчик лише місяць провчилася у педагогічному виші, а потім залишилася ні з чим, бо інститут евакуювався з усіма її документами. Не маючи можливості залишитись у місті, вона повернулася до родини в село. Але й там було скрутно. Як зауважує дівчина, «рятуючись від голодної смерті, родина пішки дійшла до Решетилівки». Там економічні біженці і були працевлаштовані [14, арк. 2]. Голод штовхав до роботи і містян. Залишившись у межах обласного центру, майбутня учителька української мови Олександра В'язун працевлаштувалася у польовій бригаді Науково-дослідного господарства Шведська могила [8, арк. 2]. Окупаційна влада відчувала «голодний мотив», тому навіть одна з постанов міської управи зобов'язувала частині міського населення, відправленій восени 1941 р. на збір врожаю картоплі по району, оплачувати роботу також і натурою [12].

Проте, не варто забувати, що німецький окупаційний режим додавав нових витрат до життя і так зубожілого населення. Наприклад, введення плати за навчання у школах стимулювало молодь шукати підробітку, аби не бути здобувати освіту і не бути вигнаними у Рейх. Так учинила студентка українського відділу Варвара Василець, яка потім на основі німецької довідки про повну середню освіту наново вступала до учительського інституту Полтави [15, арк. 3]. Скрута штовхала до підробітків і підлітків. Наприклад, випускниця фізмату 1946 р. Настя Богдан було лише 14 років, коли вона згодилась на роботу в колгоспі села Хорішки Лазірківського району Полтавщини. Дівчина просто потребувала грошей для родини – навіть не для навчання, бо закінчила дев'ять класів тільки після війни [16, арк. 3].

В умовах, коли майже 40% усіх молодих людей, кинувши студентську лаву, пішли на лани окупованої держави, доволі нищим виглядала вимога підтвердити свою роботу в окупованих колгоспах. Колабораціонізм на полях, напевне, мав меншу вагу ніж всі інші прояви співпраці з німцями. Але, як би це не розцінювалося, молодь часто докладала до своїх автобіографій довідки про діяльність у піднімецькій Україні. Скажімо, Раїсі Болюті довелося привезти лист із підписами декількох сусідів, що посвідчили: дівчина разом із батьками перебувала на хуторі Мірошники Гадяцького району на Полтавщині [17, арк. 6].

Список використаних джерел

1. Лук'яненко О. В. Его–документи про життя студентів Полтавського педінституту впродовж німецько–радянської війни (ч.1) // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2017. – Вип.126. – С.74–77.
2. Лахно В. І. Українські оstarбайтери в Третью Рейху та Радянському Союзі (1941–1953 рр.): історико–антропологічний аналіз на матеріалах Полтавщини. Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України; Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2012. – 290 с.
3. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (далі – АНПУ). – Ф. Особові справи студентів стаціонару. – Оп. Випуск 1949 р. Учителський дворічний інститут. Мовно–літературний факультет. Укр. відділ. стаціонар. – Спр. Герасименко Валентина Андріївна. – 14 арк.
4. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Учителський дворічний інститут. Фізико–математичний факультет. Стаціонар. – Спр. Піддяча Таїса Семенівна. – 10 арк.
5. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Учителський дворічний інститут. Стаціонар. Рос. відділ. – Спр. Бульбаха Ганна Дмитрівна. – 3 арк.
6. Там само. – Оп. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно–літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар №456–505. – Спр. Артеменко Надія Омельківна. – 3 арк.
7. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно–літературний факультет. Укр. відділ. стаціонар №7. – Спр. Якименко Ганна Семенівна. – 5 арк.
8. Там само. – Оп. Випуск 1945 р. Учителський дворічний інститут. Мовно–літературний відділ. стаціонар Укр. відділ №122–176. – Спр. В'язун Олександра Семенівна. – 3 арк.
9. На пороzi нового життя // Голос Полтавщини. – 26 жовтня 1941. – №1. – С.2.
10. Наказ ч.16 по м. Полтава від 29 жовтня 1941 р. міського голови міської управи Боровського // Голос Полтавщини. – 30 жовтня 1941. – №2. – С.4.
11. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. – Оп. Випуск 1945 р. Учителський дворічний інститут. Мовно–літературний відділ. стаціонар Укр. відділ №122–176. – Спр. Решітник Ганна Назарівна. – 1 арк.
12. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Учителський дворічний інститут. Фізико–математичний факультет. Стаціонар. – Спр. Шевченко Наталія Іванівна. – 4 арк.
13. Там само. – Оп. Випуск 1946 р. Учителський дворічний інститут. Мовно–літературний факультет. Рос. відділ. стаціонар №398–418. – Спр. Ленчик Надія Павлівна. – 3 арк.
14. Гук. Заготівля овочів – невідкладне завдання // Голос Полтавщини. – 30 жовтня 1941. – №2. – С.4.
15. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. – Оп. Випуск 1945 р. Учителський дворічний інститут. Мовно–літературний відділ. стаціонар Укр. відділ №122–176. – Спр. Василець Варвара Степанівна. – 13 арк.
16. Там само. – Оп. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Фізико–математичний факультет. Стаціонар №336–362. – Спр. Богдан Настя Степанівна. – 4 арк.
17. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Учителський дворічний інститут. Стаціонар. Рос. відділ. – Спр. Болота Раїса Петрівна. – 7 арк.
4. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Фізико–математичний факультет. Стаціонар. – Спр. Піддяча Таїса Семенівна. – 10 арк.
5. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Стаціонар. Рос. відділ. – Спр. Бульбаха Ганна Дмитрівна. – 3 арк.
6. Там само. – Оп. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно–літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар №456–505. – Спр. Артеменко Надія Омельківна. – 3 арк.
7. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно–літературний факультет. Укр. відділ. стаціонар №7. – Спр. Якименко Ганна Семенівна. – 5 арк.
8. Там само. – Оп. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно–літературний відділ. стаціонар Укр. відділ №122–176. – Спр. В'язун Олександра Семенівна. – 3 арк.
9. На пороzi нового життя // Голос Полтавщини. – 26 жовтня 1941. – №1. – С.2.
10. Наказ ч.16 по м. Полтава від 29 жовтня 1941 р. міського голови міської управи Боровського // Голос Полтавщини. – 30 жовтня 1941. – №2. – С.4.
11. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. – Оп. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно–літературний відділ. стаціонар Укр. відділ №122–176. – Спр. Решітник Ганна Назарівна. – 1 арк.
12. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Учителський дворічний інститут. Фізико–математичний факультет. Стаціонар. – Спр. Шевченко Наталія Іванівна. – 4 арк.
13. Там само. – Оп. Випуск 1946 р. Учителський дворічний інститут. Мовно–літературний факультет. Рос. відділ. стаціонар №398–418. – Спр. Ленчик Надія Павлівна. – 3 арк.
14. Гук. Заготівля овочів – невідкладне завдання // Голос Полтавщини. – 30 жовтня 1941. – №2. – С.4.
15. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. – Оп. Випуск 1945 р. Учителський дворічний інститут. Мовно–літературний відділ. стаціонар Укр. відділ №122–176. – Спр. Василець Варвара Степанівна. – 13 арк.
16. Там само. – Оп. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Фізико–математичний факультет. Стаціонар №336–362. – Спр. Богдан Настя Степанівна. – 4 арк.
17. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Учителський дворічний інститут. Стаціонар. Рос. відділ. – Спр. Болжута Раїса Петрівна. – 7 арк.

References

1. Luk'janenko O. V. Ego–dokumenty pro zhyttja studentiv Poltavs'kogo pedinstytutu vprodovzh nimec'ko–radjans'koi' viny (ch.1) // Gileja: naukovij visnyk: Zbirnyk naukovykh prac'. – K., 2017. – Vyp.126. – S.74–77.
2. Lahno V. I. Ukrai'ns'ki ostarbajtery v Tret'omu Rejhu ta Radjans'komu Sojuzi (1941–1953 rr.): istoriko–antropologichnij analiz na materialah Poltavshhyny. Dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istorija Ukrai'ny; Poltavs'kyj nacional'nyj pedagogichnij universytet imeni V. G. Korolenka. – Poltava, 2012. – 290 s.
3. Arhiv Poltavs'kogo nacional'noho pedagogichnogo universytetu imeni V. G. Korolenka (dali – ANPU). – F. Osobovi spravy studentiv stacionaru. – Op. Vypusk 1949 r. Uchytel's'kyj dvorichnij instytut. Movno–literaturnyj fakul'tet. Ukr. viddil. stacionar. – Spr. Gerasymenko Valentyna Andrii'vna. – 14 arka.

УДК 365.2:669–057(477)«195/196»

Мельник А. М.,

аспірантка, Маріупольський державний університет (Україна, Маріуполь), anastasiareutskaya3@gmail.com

ЖИТЛОВА ПРОБЛЕМА ЯК СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ РОБІТНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ УРСР (1950–1960–І РР.)

Метою дослідження є аналіз рівня забезпечення житлом робітників підприємств чорної металургії УРСР протягом 1950–1960–і рр. Дослідження базується на принципах історизму, наукової об'єктивності, а також